AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LX, 2014

Limba română literară veche în concepția lui G. Ivănescu

Cătălin Nicolau
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi

In this paper we aim at presenting the way in which G. Ivănescu conceived of the old Romanian standard language. When studying it, the Romanian scholar is especially interested in the origin of our written language, whose coming into being is related to the rise of the Romanian aristocracy. Unlike other researchers, who underlined the idea of the Romanian written language originating in Muntenia, considering Coresi as its founder, G. Ivănescu establishes that the beginning of the Romanian writing is connected to the the 15th-century Maramureş and sustains that it is the rhotacistic texts that founded the tradition of Romanian writing.

Other aspects, considered essential by G. Ivănescu, have to do with the so-called written dialects (or literary dialects), which are characteristic of the Romanian standard language in the first part of its existence, as well as with the issue of enriching our written language.

Această lucrare este dedicată perioadei de început a limbii române literare, mai exact, etapei corespunzătoare culturii noastre vechi. Pentru început, trebuie dezambiguizată confuzia posibilă dintre perioada limbii române vechi (ca epocă a istoriei limbii române, în ansamblul ei, ca limbă istorică sau, în termeni coşerieni, în arhitectura ei[1]) şi epoca limbii literare vechi (o primă etapă a istoriei limbii literare). Limba română literară începe, după Ivănescu, în secolul al XV-lea, iar istoria ei este împărțită în două epoci: epoca limbii literare vechi şi epoca limbii literare moderne. Tema acestui articol vizează cea dintîi epocă.

Limba literară veche este considerată limba în care au fost scrise vechile texte româneşti, adică acele texte care alcătuiesc literatura română veche. Apariția ei se leagă de ceea ce Ivănescu consideră epoca limbii române vechi (vezi *supra*). Această perioadă, cuprinsă între secolele al XIV-lea şi al XVI-lea, aduce trei schimbări majore în planul societății româneşti, anume: întemeierea statelor feudale româneşti Țara Românească şi Moldova, organizarea vieții mănăstireşti şi stratificarea socială, mai exact, apariția clasei aristocratice. Potrivit profesorului ieşean, aceşti trei factori istorico-sociali vor influența semnificativ apariția limbii române literare vechi şi dezvoltarea acesteia în secolele următoare. Originea

[1] Utilizăm aici conceptul coserian de *arhitectură a limbii*, cu sensul de ansamblu de varietăți interne ale unei limbi istorice.

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

limbii române literare este plasată de Ivănescu în graiul aristocrației româneşti, clasă constituită în epoca întemeierii statelor feudale.

Diferențierea societății pe clase sociale, care înlocuieşte regimul unic al obştilor săteşti din secolele anterioare, are drept efect, după Ivănescu, apariția unor dialecte sociale. Acest lucru presupune că aristocrația concentrată în jurul voievodului şi clerul şi-au dezvoltat anumite particularități de grai, care se diferențiau parțial de graiul utilizat de clasa inferioară. Inițial, graiul aristocrației avea doar variantă de realizare orală, dar, potrivit lingvistului ieşean, începînd cu secolele al XV-lea şi al XVI-lea, el îşi va dezvolta şi o variantă scrisă. Aşadar, graiul aristocratic este considerat, la origine, tot un grai popular, vorbit.

După apariția variantei scrise, dialectul aristocratic cunoaşte o evoluție divergentă, deosebindu-se tot mai mult de graiul vorbit de popor, în special sub aspect lexical şi sintactic. Această diferențiere este dovedită de Ivănescu prin faptul că documentele slavo-româneşti din secolele al XIV-lea – al XVI-lea ilustrează anumite fapte de limbă română (toponime, antroponime şi alte cuvinte româneşti) care nu se pot explica prin graiul popular din regiunea respectivă, ci doar prin limba aristocrației.

Una din problemele principale ale limbii literare vechi este considerată cea a originii sale, aspect pe care Ivănescu îl dezvoltă în numeroase studii. Cum începutul limbii noastre de cultură coincide cu apariția primelor texte scrise, se pune problema factorilor care au dus la începutul scrisului în limba română. Cel mai vechi text românesc care s-a păstrat este scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung, adresată judelui Braşovului, din 1521. În afară de acesta, primele texte româneşti de o anumită întindere au fost cele religioase. Dintre ele, cele mai vechi texte care s-au păstrat pînă astăzi sînt cele rotacizante, pe care filigranele le plasează în secolul al XVI-lea. Majoritatea cercetătorilor sînt de acord că acestea ar fi copii ale unor texte mai vechi, traduse în secolul al XV-lea. De aceea, Ivănescu consideră că istoria limbii române literare începe, de fapt, în secolul al XV-lea.

În ceea ce priveşte cauzele care au stat la baza inițiativei traducerii acestor texte, Ivănescu analizează cîteva teorii existente, precum teoria influenței husite, susținută de specialişti ca N. Iorga, I. Bianu, I. A. Candrea, S. Puşcariu, N. Drăganu (pînă în 1938), cea a influenței luterane, agumentată de Ov. Densusianu şi Al. Rosetti şi ipoteza nevoilor didactice (pentru pregătirea preoților). Dintre acestea trei, Ivănescu o acceptă pe cea din urmă, susținută de Ştefan Ciobanu. Potrivit acesteia, primele traduceri religioase erau folosite drept cărți didactice pentru pregătirea preoților în slava bisericească. Această idee se bazează pe faptul că primele texte prezentau la început textul slav, alternat cu cel românesc (*Psaltirea voronețeană*, *Apostolul*). Alt argument în sprijinul acestei teorii este faptul că şi în Boemia sau în Polonia apar între secolele al XIII-lea şi al XV-lea cărți latino-cehe şi latino-polone, care erau folosite ca „manuale de învățămînt

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

clerical şi juridic" (Ivănescu 2000: 516), iar Maramureşul era singura regiune în care influența polonă putea fi suficient de puternică. Ivănescu consideră că traducerea textelor rotacizante se va fi făcut de către călugării de la Mănăstirea Sf. Arhangel Mihail din Peri, cea mai importantă mănăstire din Maramureş, care, după ce fusese scoasă de sub autoritatea episcopatelor poloneze, a devenit un centru de cultură ortodoxă, care funcționa şi ca şcoală teologică pentru pregătirea preoților. Pentru aceasta, călugării de acolo vor fi adoptat procedeul textelor bilingve şi metoda de predare a limbii bisericeşti de la cehi şi de la poloni.

Aceste texte reprezintă, aşadar, potrivit lui Ivănescu, primele traduceri în limba română, astfel încît ele au întemeiat o tradiție a limbii române scrise, ce poate fi urmărită în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea pe întreg teritoriul dacoromân. Textele rotacizante au exercitat o puternică influență asupra limbii române scrise din toate țările române, manifestată printr-o serie de elemente maramureşene care au fost impuse limbii române literare vechi: „limba textelor rotacizante, ca primă formă a limbii literare româneşti, a exercitat o influență covîrşitoare asupra limbii literare româneşti din epoca veche care i-a succedat, şi, prin aceasta, asupra întregii limbi literare româneşti" (Ivănescu 2000: 572). În ceea ce priveşte grafia şi ortografia, aceste texte au fost scrise în alfabetul chirilic folosit în manuscrisele slave din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, mai exact, este vorba de aşa-numita grafie semiuncială. Alfabetul chirilic va fi fost preluat de români de la bulgari în secolul al XII-lea.

Prin intermediul textelor rotacizante, dialectul literar rotacizant se va fi răspîndit pe teritoriul dacoromânesc, mai ales, în Ardeal şi Crişana: textele rotacizante au circulat în aceste provincii, unde au fost copiate şi adaptate limbii vorbite de acolo. Copiile erau făcute de nerotacizanți ca popa Bratul şi diaconul Coresi. Aceştia nu au păstrat intactă limba rotacizantă, ci au operat o serie de modificări, adaptînd limba textelor rotacizante la dialectul muntenesc, care era vorbit şi în sudul Ardealului, în regiunea Sibiu-Braşov. Întrucît limba muntenească a fost răspîndită prin tipar, cercetători ca P. V. Haneş, Al. Rosetti, I. Bianu sau N. Cartojan au considerat că limba română literară actuală începe cu limba lui Coresi, pe fondul căderii în desuetudine a limbii textelor rotacizante; cu alte cuvinte, ei îl consideră pe Coresi întemeietorul limbii noastre de cultură.

Concepția lui Ivănescu este că diaconul Coresi nu este fondatorul limbii literare actuale, ci el foloseşte limba care era deja utilizată de boierii şi orăşenii munteni, deci el a preluat-o de la aceştia. Această limbă conținea elemente rotacizante, ceea ce plasează influența textelor maramureşene asupra boierilor munteni înainte de 1521. Şi labialele intacte ale limbii literare muntenești sînt considerate de profesorul ieşean tot o influență a textelor rotacizante.

În ceea ce priveşte modul în care s-a produs această influență, Ivănescu consideră că ea a acționat prin intermediul preoților români din Şcheii Braşovului, care aveau relații cu saşii şi cu boierii munteni. Ea începe spre sfîrşitul secolului al

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

XV-lea, deci înaine de Coresi, şi arată că primele texte româneşti au fost scrise în graiul rotacizant maramureşean şi că ele au fost luate ca model de românii din sudul Ardealului şi din Ţara Românească. Această influenţă maramureşeană asupra scrisului muntenesc demonstrează că traducerea textelor religioase în dialectul rotacizant din Maramureş nu s-a făcut în secolul al XVI-lea, cum consideră Densusianu şi Rosetti, ci înainte de 1521.

Dialectul rotacizant, deşi a constituit prima limbă literară a românilor, spre sfîrşitul secolului al XVI-lea, şi-a pierdut unele particularităţi, printre care şi rotacismul. Acest lucru nu a însemnat însă disoluţia sa, ci acesta şi-a menţinut în continuare individualitatea, suferind unele modificări fonetice. Ivănescu subliniază, cum am arătat mai sus, că dispariţia rotacismului nu s-a datorat bazei de articulaţie, deci nu s-a realizat pe cale fonetică, ci psihică, fiind un fenomen de analogie. Practic, vorbitorii rotacizanţi au renunţat la rotacism, sub influenţa graiurilor nerotacizante imediat vecine din sudul lor (graiurile crişene)[2]. Acest împrumut de către maramureşeni al formelor nerotacizante s-a realizat, după Ivănescu, pe fondul pierderii prestigiului graiului rotacizant al maramureşenilor, în raport cu graiurile din restul Crişanei şi din Ardealul propriu-zis[3].

După cum s-a sugerat deja mai sus, în concepţia lui Ivănescu, limba română literară veche nu este unitară, ci prezintă diferenţieri regionale, apărînd sub forma aşa-numitelor dialecte literare. Această idee a existenţei mai multor variante literare regionale în epoca veche se opune celei bazate pe concepţia unei limbi literare unitare. Se mai vorbise despre dialecte literare (chiar dacă nu se utilizase această denumire) şi anterior[4], însă Ivănescu a fundamentat şi ilustrat în mod convingător această concepţie, astfel încît, ulterior, teoria dialectelor literare a căpătat din ce în ce mai mulţi adepţi. Cercetători ca Ibrăileanu, Haneş, Bianu sau Cartojan au considerat că limba literară veche avea caracter unitar şi era identificată cu limba lui Coresi şi a scriitorilor munteni care au urmat. Ivănescu a replicat acestor specialişti că „nu se poate vorbi pentru epoca feudală de o normă a limbii scrise unică pe tot teritoriul dacoromânesc, normă către care ar fi tins scriitorii din toate regiunile …” (Ivănescu 2000: 575). În epoca veche, limba noastră literară era, prin urmare, diferenţiată dialectal: nu exista o singură limbă literară unitară, ci mai multe dialecte literare. Aceasta presupune existenţa unor conştiinţe lingvistice diferite de la o regiune la alta, care coexistau totuşi, cu

[2] În teza sa de doctorat, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Ivănescu afirmase că rotacismul a caracterizat întreaga Crişană şi întreg Maramureşul; în *Istoria limbii române*, el limitează această arie rotacizantă doar la nordul Maramureşului şi la unele regiuni din Crişana.

[3] Ivănescu este aici influenţat de teoria lui A. Meillet, potrivit căreia împrumutul se datorează întotdeauna faptului că graiul împrumutat are întotdeauna mai mult prestigiu decît cel care împrumută.

[4] Vezi, de exemplu, şi I. Gheţie, *Introducere* la *Baza dialectală a românei literare*.

BDD-A7004 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

conştiința unui sistem lingvistic unitar pentru toți dacoromânii.[5] Ivănescu îşi susține şi această idee cu argumente de ordin social, afirmînd că, aşa cum în epoca feudală exista „o fragmentare din punct de vedere economic şi politic”[6] (Ivănescu 2000: 576), era normal să existe şi o diferențiere de ordin lingvistic. În plus, şi celelalte limbi literare europene au existat la început sub forma a mai multor dialecte literare, aşa că româna nu putea face excepție.

După cum s-a afirmat deja, ideea fragmentării dialectale a limbii literare vechi nu a fost susținută doar de Ivănescu, ci ea a fost sprijinită şi de alți cercetători. Unul dintre aceştia a fost Ion Gheție, care a preferat să le denumească folosind sintagmele *variantă regională* (sau *realizare regională*) *a limbii literare* (Gheție 1975: 71). În concepția acestuia, variantele regionale literare reprezintă „realizările în care şi prin care există limba literară” (Gheție 1975: 72). Exact ca în cazul unei limbi literare unitare, Gheție precizează că la baza fiecăreia dintre aceste variante literare stă un sistem de norme cu valabilitate regională, la nivelul cărora se realizează opoziția dintre diferite dialecte ale limbii scrise. Astfel, prin variantă regională a limbii literare, cercetătorul înțelege „o realizare regională a limbii literare, care presupune existența unui sistem mai mult sau mai puțin coerent de norme şi se opune cel puțin unei alte realizări regionale a limbii respective” (Gheție 1975: 74). Gheție consideră că limba literară veche există „numai virtual, în fondul lingvistic comun al variantelor literare” (Gheție 1975: 73). Se sugerează, aşadar, acceptarea, pe de o parte, a unei componente ce diferențiază aceste dialecte literare, asigurîndu-le specificitatea regională, şi, pe de altă parte, a unei „zone comune” a acestora. Precizăm că şi Ivănescu acceptă această serie de trăsături comune a dialectelor literare în epoca veche, pe care le atribuie în special influenței exercitată de dialectul literar maramureşean asupra celorlalte, prin intermediul textelor rotacizante. Ion Gheție este şi el, aşadar, un susținător al teoriei dialectelor literare, arătînd că, dacă acestea nu ar fi existat, nu ar fi avut ce să se unifice în secolul al XIX-lea (Gheție 1975: 74).

Pentru epoca veche, Ivănescu identifică următoarele dialecte literare: dialectul crişean-maramureşean, rotacizant pînă în secolul al XVI-lea, dialectul bănățean, dialectul muntenesc şi dialectul moldovenesc, cărora le este adăugat dialectul ardelean, utilizat la sud de Mureş.

Dialectul crişean-maramureşean este ilustrat de textele rotacizante din secolul al XVI-lea. Se admite că acest dialect îşi are, de fapt, începuturile în secolul anterior, cînd se vor fi făcut primele traduceri religioase în limba română. Realizarea acestora a fost motivată de necesitatea pregătirii clericilor. Dialectul literar rotacizant a fost folosit în Ardeal şi Maramureş timp de două secole, adică

[5] Deşi conştientizau că au norme lingvistice diferențiate pe regiuni, românii aveau intuiția că variantele scrise utilizate de ei aparțineau aceleiaşi limbi.

[6] Lingvistul se referă la faptul că românii locuiau atunci în state diferite.

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

pînă în secolul al XVII-lea, ultimul text care îl ilustrează fiind de proveniență ardelenească: este vorba de o scrisoare din regiunea Bistriței, datată în 1634.

Principala sa particularitate lingvistică (mai exact, fonetică) este rotacismul lui *-n-* intervocalic, de unde şi denumirea de rotacizant. În legătură cu localizarea lui, Ivănescu afirma în *Problemele capitale* că el „cuprindea toată regiunea de la Nord de Mureş şi de la Vest de linia Alba Iulia-Dej şi Maramureşul întreg" (Ivănescu 1947: 86). În *Istoria limbii române* însă, această arie de acoperire este limitată la doar cîteva zone din Maramureş şi din Crişana. Varianta actuală a fostului dialect rotacizant acoperă doar valea Crişurilor şi a Someşului inferior.

Dialectul maramureşean este identificat cu o categorie de texte religioase ardelene, care prezintă majoritatea trăsăturilor lingvistice ale dialectului rotacizant, mai puțin rotacismul; este vorba de fragmentele de *Apostol* şi *Cazanie* descoperite de N. Iorga, *Codicele Todorescu* şi *Codicele Martian*. Ivănescu îşi pune problema includerii acestor texte între cele rotacizante sau nu. Acceptarea lor ar duce la modificarea teritoriului dialectului rotacizant, însă neacceptarea lor, pe de altă parte, ridică problema identificării zonelor în care să fie plasate aceste variante. Ivănescu este de părere că aceste texte ar trebui plasate în Ardealul propriu-zis, în sud-estul dialectului crişean-maramureşean, în nordul dialectului muntenesc, între regiunea Crişurilor, Maramureş şi o linie între nordul Sibiului şi Braşovului şi Mureş. Se admite, prin urmare, posibilitatea ca o parte din textele scrise pe acest teritoriu să nu fie rotacizante. Dintre particularitățile acestui dialect se pot aminti:

- după labiale, *é* + *n* (+ cons.) + *e* nu devine *í* întotdeauna (*mene*, *mente*);
- *e*, *i* se mențin neschimbați cînd urmează după *r(r)* (*reu*, *urescu*, *riu*, *țerină*, *țerínă*);
- prezența africatelor *dz* (*dzuă*, *dzise*) şi *ğ* (*ğudeț*);
- antepunerea articolului feminin singular de genitiv-dativ (*a ei noastre credință*);
- elemente lexicale precum: *curund* 'curînd', *mainte* 'mai înainte' (folosit cu sens temporal), *îmmă* 'mamă', *sem*, *seți* 'sîntem, sînteți', *sîmtu*/ *simtu* 'sînt', *nece*/ *nice dinioară*/ *dănăoară* 'niciodată', *să* 'dacă' etc.

Dialectul ardelean corespunde zonei din partea de sud a Mureşului şi este înrudit cu dialectul maramureşean. Existența sa este explicată prin migrații de populație de la nord la sud de Mureș. Dialectul ardelean înlocuieşte vechiul dialect rotacizant în prima jumătate a secolului al XVII-lea, rămînînd singurul dialect literar utilizat în nordul şi centrul Ardealului, inclusiv în zona Crişurilor şi în Maramureş. El prezintă două mari varietăți: una ilustrată de cărțile tipărite la Bălgrad în secolul al XVII-lea (*Noul Testament* al lui Simion Ştefan) şi alta, specifică regiunii de nord, fostă rotacizantă, caracteristică centrului Ardealului şi sudului Crişanei. Prima variantă se caracterizează prin formele cu epenteză *cîine*, *pîine*, africata *ğ*, dar fricativa *ž* în loc de *ḑ*. Varianta nordică prezintă formele *cîne*,

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

pîne şi africata *ḑ*. Se observă, aşadar, o apropiere a variantei sudice de dialectul muntenesc, în teoria lui Ivănescu, în timp ce graiul nordic pare mai conservator, păstrînd mai multe elemente ale secolului al XVI-lea. Nu se poate vorbi însă de o identificare între varianta sudică şi graiul muntenesc, mai ales din cauza păstrării africatei *ğ*. Secolul al XVIII-lea va aduce un mare număr de elemente populare în dialectele literare ardelean şi bănățean.

Dialectul muntenesc corespunde teritoriului Munteniei şi sudului Ardealului, adică regiunii Sibiu-Braşov. Este atestat începînd cu prima jumătate a secolului al XVI-lea (fiind ilustrat şi în *Scrisoarea* lui Neacşu din 1521), cu posibilitatea să fi început în secolul anterior. Din punct de vedere lexical şi gramatical, se aseamănă foarte mult cu graiul rotacizant, însă se deosebeşte de acesta din urmă prin cîteva particularități de ordin fonetic:

- *ž* în loc de *ğ* provenit din lat. *g* şi *d + ĭ, ĕ + ó, ú* şi lat. *j + ó, ú* şi *z* în loc de *dz*, provenit din lat. *d + ī, g, d + ĭ, ĕ + é, á* (Ivănescu 1947: 90);
- epenteza lui *ĭ* între *î* şi *n + e, i* (*cîĭne*, *pîĭne*);
- velarizarea lui *e* precedat de labială şi urmat în silaba următoare de *šă*, *šî*, *žă*, *žî* (*cămaşă*, *băşîcă*);
- velarizarea lui *ĕ* din diftongul *ĕa*, precedat de *š, ž* şi urmat în silaba următoare de *e, i* sau de un sunet muiat (*šade*, *šapte*, *šarpe*; *žale*, *služašte*, *îngrižašte*);
- formele *dzi*, *drept*, *dreptate*, *a îndrepta*, *acum*, *judecată*, *unde*, *curînd*, *deaca* (*deacă*, *dacă*), *frumuseațe* (Ivănescu 1947: 115).

Pe parcursul secolelor al XVI-lea şi al XVIII-lea, el va suferi modificări care îl vor îndepărta din ce în ce mai mult de dialectul rotacizant, astfel încît în secolul al XIX-lea, el ajunge să se impună drept limbă literară unică, care îşi păstrează acest statut pînă astăzi. Teritoriul pe care era utilizat cuprindea Oltenia, Muntenia şi sudul Ardealului, pînă la Sibiu şi Braşov.

Ivănescu constată că dialectul moldovenesc este atestat prin texte începînd cu jumătatea secolului al XVI-lea. Pînă în jurul anului 1600, el coexistă cu un amestec de dialect rotacizant şi moldovenesc în partea de nord-vest a Moldovei. În perioada secolelor XVI-XVII, are numeroase particularități în comun cu dialectul ardelenesc, însă se distinge de acesta doar la nivel lexical. Ivănescu distinge două etape în evoluția sa: prima, între secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, iar a doua, din secolul al XVIII-lea pînă astăzi, foarte asemănătoare cu limba literară actuală. Cel din prima fază se aseamănă aproape la perfecție cu dialectul literar utilizat în secolele XVI-XVII în Maramureş şi în nordul Ardealului, exceptînd rotacismul. Între particularitățile sale:

- africata *ğ* în loc de *ž* provenit din lat. *g* şi *d + ĭ, ĕ + ó, ú* şi *j + ó, ú* şi *j + ó, ú;*
- *dz* în loc de *z*, provenit din lat. *d + ī, g, d + ĭ, ĕ + é, á,* precum în cazul graiurilor rotacizant şi ardelenesc;

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

- fonetismul *î* în *pîne, mîne, cîne*;
- formele *acmu, curund, direpț, direptate, dzua, ğudeț, ğice* ‘zice’, *simtu* ‘sînt’;
- pronumele „de reverență”: *dumneata, dumitale, dumnealui, dumisale*, cărora li se adaugă nişte pronume ieşite din uz: *dumilor voastre, dumilor sale*; acestea din urmă vor dispărea în a doua fază.

Faza a doua se caracterizează prin formele *acum, frumusețe, drept, dziua*.

Scriitorii moldoveni ce aparțin primei faze, Varlaam, Dosoftei, Dimitrie Cantemir se abat de la aceste norme uneori. În *Cazania* lui Varlaam apar formele cu epenteză *cîine, pîine, mîine*. Prezența acestor forme este explicată prin faptul că Varlaam a luat ca model de limbă scrisă dialectul ardelean utilizat pe valea Crişurilor, unde, de asemenea, există *i* epentetic, dovadă fiind prezența formelor hipercorecte *rămîine, tătîine-său*. Această adoptare a graiului ardelean în Moldova reprezintă un pas către unificarea limbii noastre literare: moldovenii încep să scrie *îi* în loc de *î*, întocmai ca o parte din ardeleni şi ca muntenii.

Ca şi dialectul muntenesc, şi acesta va evolua divergent de graiul rotacizant în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Dialectul moldovenesc este utilizat pînă în secolul al XIX-lea, cînd este înlocuit cu limba literară unică.

Dialectul bănățean este folosit în Banat, Țara Hațegului şi Orăştie (Ivănescu 1947: 90) şi se aseamănă cu dialectul rotacizant, mai puțin în privinta rotacismului:

- există *ğ* în loc de *ž* şi *dz* în loc de *z*;
- coexistă variantele *-îne/ -îĭne, -îni/ -îĭni; šase, šapte*;
- de asemenea, se păstrează *ń* în cuvinte precum *întîńu, cuńu* etc.;
- pătrunderea unui fenomen popular: înlocuirea lui *ğ* cu *ž* uneori (*leže, dežet*) (acest fenomen este specific Crişanei);
- începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *un* apare ca *mn* (*scamn*)

Dialectul bănățean este atestat în texte începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea (*Palia* de la Orăştie), iar evoluția sa ulterioară este strîns legată de cea a dialectului ardelenesc.

Problema stabilirii dialectelor literare nu este considerată de Ivănescu una simplă: granițele dintre dialecte nu sînt uşor de stabilit, ele nefiind clar demarcate, mai ales dacă sînt studiate diacronic (în decursul secolelor al XVI-lea – al XIX-lea). În plus, apar numeroase interferențe între particularitățile diferitelor graiuri literare: dialectul ardelenesc cu cele moldovenesc şi bănățean. În aceste condiții, Ivănescu consideră potrivită împărțirea vechii române literare în două mari varietăți: o varietate nordică, ce cuprinde graiurile ardelenesc, moldovenesc şi bănățean, şi una sudică, ce include dialectele folosite în Muntenia şi Oltenia. Abia începînd cu secolul al XVIII-lea, o dată cu o influență puternică din partea elementelor populare asupra limbii scrise, se conturează patru dialecte literare

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

bine individualizate între ele: muntenesc, moldovenesc, ardelenesc şi bănățean. Cu toate acestea, şi în această etapă, Ivănescu remarcă anumite afinități interdialectale, însă ele nu coincid cu cele din secolele anterioare. Se poate distinge acum, pe de o parte, un dialect muntenesc, utilizat în Muntenia, Oltenia, Banat şi Ardeal, şi, pe de altă parte, un dialect moldovenesc. Aşadar, dacă prima împărțire a dialectelor se făcea pe orizontală, aceasta din urmă se face pe verticală. Această ultimă unificare este valabilă mai ales pentru secolul al XIX-lea, cînd va începe şi o înlocuire parțială a dialectului moldovenesc cu cel muntenesc. Răspîndirea dialectului muntenesc s-a făcut mai mult sub aspect fonetic şi la nivelul formelor gramaticale.

Ivănescu atrage atenția că dialectele literare nu sînt pure, ci adesea reprezintă un amestec de trăsături proprii cu particularități ale altor dialecte. În unele texte, precum tipăriturile coresiene sau *Palia* de la Orăştie, este ilustrat un amestec al formelor dialectale. De regulă, apar elemente specifice dialectului în care a fost scris textul original şi particularități ale limbii copistului sau tipografului. De exemplu, textele popei Grigorie prezintă pe lîngă trăsături rotacizante şi forme specific munteneşti. Ca principiu metodologic, Ivănescu este de părere că, atunci cînd se analizează un text, ar trebui să se ia în calcul nu influența altor dialecte, ci în special acele particularități care persistă şi caracterizează în măsura cea mai mare un anumit dialect literar.

Aşadar, se poate vorbi de o anumită „dualitate" dialectală a textelor vechi, un fapt ce îngreunează cercetarea acestora. Un text tipărit sau copiat reflectă două dialecte literare: în primul rînd graiul regiunii în care este tipărit sau copiat, indicat de particularitățile de ordin fonetic consecvente, şi, în al doilea rînd, dialectul în care a fost scris inițial textul, dialect sugerat de acele „scăpări" ale editorului tipograf. De exemplu, un text tipărit de Coresi prezintă forme tipic munteneşti, întrucît a fost transpus, adaptat la acest grai. Adaptarea s-a realizat în special la nivel fonetic şi în mai mică măsură la nivel gramatical şi lexical. Cu toate acestea, într-un asemenea text mai pot apărea, de pildă, fonetisme *ğ* în loc de *ž*, însă aceasta doar în mod accidental. Aşadar, putem vorbi de un „uz predominant" şi de unul „în minoritate" (Ivănescu 1947: 97). Cel dominant este al copistului sau al editorului, iar celălalt îi aparține modelului original. Acest fenomen indică existența unei conştiințe lingvistice ce diferă de la o regiune la alta, chiar şi în epoca veche. Dialectul original al textului este transpus în dialectul nativ, „de acasă" al copistului/ editorului. Acest fapt nu este general valabil. Există şi situații în care un text este copiat cu tot cu particularitățile sale inițiale păstrate. Un exemplu este popa Grigorie din Măhaci, care copiază textul menținîndu-i şi elementele originale. Deşi graiul său era rotacizant, textele pe care le-a copiat nu prezintă rotacism.

Ivănescu susține că în secolul al XVIII-lea se continuă apropierea dialectelor ardelean, bănățean şi moldovenesc de graiul muntenesc. La nord de Mureş şi în

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

Banat *ğ* este înlocuită cu *ž* şi o serie de alte particularităţi munteneşti trec în limba scrisă. Dialectul bănăţean trece printr-o fază latinizantă, datorită scriitorilor latinişti din generaţia lui Petru Maior. De asemenea, se produce o fuziune între dialectele bănăţean şi ardelean. Şi în Moldova există o tendinţă de apropiere de normele munteneşti: deşi se menţin africatele *ğ* şi *ḑ*, se utilizează formele *acum*, *aşa*, *curînd*. Unificarea deplină a limbii române literare are loc, însă, abia în secolul al XIX-lea.

Un alt aspect „capital" al limbii literare vechi se referă la îmbogăţirea ei cu termeni noi, ceea ce implică dezvoltarea posibilităţilor şi a mijloacelor ei de expresie, şi diversificarea ei stilistică. Îmbogăţirea limbii noastre de cultură nu caracterizează doar limba modernă, ci este un proces îndelungat, care începe încă din epoca veche şi ea se datorează necesităţii unor termeni pentru denumirea unor noi noţiuni, în special terminologie ştiinţifică şi filozofică.

Este cunoscut faptul că în epoca limbii vechi se fac împrumuturi din alte limbi de cultură, mai ales din cele vecine, deci est-europene. Majoritatea se fac din slava bisericească şi literară. Din secolul al XVII-lea, se fac şi din latină şi greacă, urmînd să se intensifice în prima jumătate a secolului următor. Coresi este cel care începe tradiţia împrumuturilor: el preia numeroase cuvinte din slava literară, pe care le introduce în limba scrisă. Însă cele mai multe elemente slave pur literare pot fi găsite în *Cazania* lui Varlaam: *blagocestiv*, *boḑ* „zeu", *ciudesă* „minune", *iştelenie* „vindecare", *liubov* „iubire" etc., unele dintre ele fiind preluate şi de Dosoftei. La Simion Ştefan, apar neologisme de origine greacă veche şi latină. În epoca lui Constantin Brâncoveanu şi a lui Dimitrie Cantemir, se îmbogăţeşte considerabil terminologia neologică de origine greacă şi latină, la care se adaugă şi o terminologie de proveniență turcească. După 1700, se înregistrează o influenţă rusească în Moldova şi una germană în Ardeal. Influenţa latină se exercită în această epocă fie direct, prin latina folosită în Ungaria, Transilvania şi Polonia, fie indirect, prin filieră maghiară şi polonă.

Terminologia filozofică apare din secolul al XVI-lea datorită unor traducători care creează în limba literară rotacizantă cîţiva termeni culţi pentru redarea unor termeni filozofici din textul grecesc ex. *desfîrşit* „desăvîrşit", „perfect". În general, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea în limba literară apăreau puţini termeni culţi pentru desemnarea noţiunilor filozofice din teologie, de exemplu *fire* „substanţă", „esenţă". Abia în a doua jumătate a acestui secol se îmbogăţeşte terminologia filozofică şi ştiinţifică prin traducerea în română a unor lucrări de teologie şi morală. După Ivănescu, Dosoftei are meritul de a fi îmbogăţit limba scrisă cu termeni noi, el reformînd parţial şi terminologia religioasă. De exemplu, el îl înlocuieşte pe *fire* „esenţă" cu *fiinţă*, care există pînă astăzi în textul *Crezului*. Alt rol important în dezvoltarea lexicului îl are Dimitrie Cantemir, care îmbogăţeşte şi mai mult terminologia filozofică din cărţile teologice. În acelaşi timp, se creează şi o terminologie ştiinţifică, matematică şi gramaticală.

BDD-A7004 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)

Tot de epoca veche este legat şi începutul poeziei culte româneşti, deci şi al limbajului poetic cult. Cea mai importantă operă poetică este *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (1673). Acesta a încercat să creeze un „stil popularizant în poezie" (Ivănescu 2000: 592), adică a luat ca model metric poezia populară.

Aşadar, limba literară veche se prezintă în această epocă diferențiată dialectal, pe provincii. Cu toate acestea, încă din acest stadiu incipient al existenței ei, încep să apară fenomene (ca neologizarea sau „trecerea" unor particularități lingvistice dintr-un dialect în altul), care anticipă tendințele din epoca modernă.

Bibliografie

Coseriu, E., *Introducere în lingvistică*, traducere de Elena Ardeleanu şi Eugenia Bojoga, Editura Echinox, Cluj, 1999.

Coseriu, E., *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, ARC, Chişinău, 2000.

Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1975.

Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Junimea, Iaşi, 2000.

Ivănescu, G., *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Romînă", vol. XI-XII, Iaşi, 1947, p. 1-412.

BDD-A7004 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-31 07:12:05 UTC)